

guatge que comporta la diferència de matèria: la varietat temàtica es reflecteix en una riquesa més gran de registres lingüístics, la qual cosa exigeix més esforç interpretatiu, però al mateix temps genera un text català més atractiu i llegidor. La tasca, a més a més, havia d'encarar un desafiament obvi: l'existència, en català, de la traducció hexamètrica de Carles Riba, una de les millors en qualsevol llengua i monument indiscutit de la nostra. Alberich, lliure de les limitacions del vers, ha estat màximament fidel al text grec, mantenint, tant com li ha estat possible, l'ordre de paraules i sempre de la mateixa manera traduint les frases formulàries. Al mateix temps, avesat pel llarg exercici que va suposar l'encarment amb la *Ilíada*, el traductor es mostra amb aquest treball més hàbil i més deseiixit. La transcripció de noms propis s'até escriu-

polosament a les normes fixades al llibre del qual Alberich és coautor. Unes notes breus aclareixen nocions sense cap pretensió erudita.

El resultat és aquest text que podrà ésser utilitzat per a la lectura cursiva com d'un text clàssic i, alternativament, acarat al text original per part dels estudiants de llengües clàssiques. Editat amb tipografia clara, les errades són escasses, mínimes i inevitables.

Dues observacions finals: hom troba a faltar, ens els marges superiors, uns títols amb els números dels cants; i fóra desitjable un índex de noms al final del volum.

Francesc J. Cuartero i Iborra

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Ciències de l'Antiguitat
 i de l'Edat Mitjana
 fcuartero@seneca.uab.es

ORÍGENES. *Tractat dels principis*. 1998.

Introducció, text revisat, traducció i notes de Josep Rius-Camps.

Barcelona: Alpha. Fundació Bernat Metge. I, 279 p.; II, 215 p.

La sèrie «Escriptors cristians» de la Col·lecció dels Clàssics Grecs i Llatins, s'incrementa ara amb els dos volums (núm. 309 i 310) en què apareix aquest primer tractat de teologia cristiana especulativa alhora que carismàtica, a cura d'un especialista com a culminació d'un seguit de treballs consagrats al teòleg alexandrí.

La introducció (I, p. 7-53) és breu i suficient en relació amb la multitud i la complexitat de problemes que l'obra suscita: no es tracta d'editar, com d'habitud, un text revisat o novament establert a partir d'uns còdexs classificables, o no, en un *stemma* tancat o obert, sinó de la seva reconstrucció a partir de testimonis diversament distants de l'original i transmesos amb els propòsits més heterogenis. La damnació d'heterodòxia, que pesà de bona hora sobre la personalitat d'Orígenes, multifacètica i contradictòria, ha estat fatal per a la conservació de la seva obra. En les línies pre-

liminars (p. 7-8), l'editor manifesta el seu propòsit de rescatar per a una interpretació més acurada i més justa una figura que, com tantes altres (i cita Galileu, Luter, Ramon Llull a tall d'exemples), mereix ésser redimensionada en aquest temps de canvi de mil·lenni, ja lluny de polèmiques i de judicis partidistes.

El capítol I, «Perfil de la personalitat d'Orígenes» (p. 8-16), organitza les dades biogràfiques, procedents majorment de l'obra mateixa del teòleg i de la *Història eclesiàstica* d'Eusebi de Cesarea, que segueix Porfiri com a font principal. Orígenes, nascut sense gaire dubte a Alexandria c. 185, en el si d'una família cristiana, sembla haver seguit de ben jovenet la inquietud pel sentit profund de les Escripures. La persecució del 201 sota Septimi Sever comportà la condemna del seu pare, la pèrdua de la fortuna familiar i, indirectament, les complexes condicions de l'educació del jove. És interes-

sant veure com va esquivar la temptació de l'elitisme gnòstic que renunciava al compromís amb el proïsme, amb tans paral·lels en moments de crisi de la història religiosa i civil. Completats els seus estudis de lletres gregues, obre una escola de gramàtica i al mateix temps estudia els filòsofs i comença a col·leccionar-ne les obres. La nova persecució de 206-211 incrementa el fervor catequètic d'Orígenes, alguns dels deixebles del qual pateixen martiri. Passats els temps difícils, és nomenat màxim responsable de la catequesi i de l'ensenyament de les Escripures, a favor dels quals deixarà d'exercir com a gramàtic i es desfarà de la biblioteca profana. La recerca de la perfecció el duu a mutilar-se («una praxi reconeguda en la seva església com a pròpia dels qui volien abraçar la vida perfecta», però que reprovarà en les seves velleses) i a endinsar-se en l'estudi de l'hebreu.

Aquesta ascési li permet escometre la seva primera obra: la fixació d'un aparat textual que li proporcioni base filològica fidedigna per a les futures recerques teològiques. Així, a la venerable versió dels *Setanta* de l'Antic Testament, encara els *Tètraples* (original hebreu més les versions gregues d'Àquila, Símmac i Teodoció), que una trentena d'anys més tard es convertí en *Hèxaples*: els fonaments de les futures bíblies poliglotes han estat posats.

A partir d'ací, Rius-Camps enumera les etapes del trajecte vital, doctrinal i literari d'Orígenes, assenyalant la cronologia relativa i, tant com pot, la cronologia absoluta de les obres, indicant també si es tracta d'escrips perduts o conservats totalment, parcialment o en resums, en l'original grec o en traduccions. El volum i la diversitat de l'obra produeixen vertigen: comentaris i escolis a la pràctica totalitat dels llibres de l'Antic i del Nou Testament, tractats doctrinals, homilies, exhortacions, cartes, apologies contra filòsofs pagans (*Contra Cels* és la més coneguda) i escasses refutacions de doctrines de grups, com ara gnòstics i valentinians, car veiem sempre Orígenes més amatent a exposar les seves pròpies

idees i conclusions més que no pas a rebatre les doctrines d'altri.

En un llarg seguit de viatges i d'activitat pedagògica i redactora, és una fita l'any 233: Orígenes, que fins aleshores havia predicat bo i essent un laic, és ordenat prevere a Palestina, ço que suscita la protesta del bisbe d'Alexandria, la condemna per una sèrie de sínodes i l'establiment a Cesarea, on d'aleshores desplega la major part de la seva activitat fins a la seva mort, empresonat i torturat durant la persecució de Deci, el 251.

Ens hem detingut a estudiar aquest capítol biogràfic perquè reflecteix amb gran claredat una relació tan estreta entre vida i obra com es dona en ben pocs casos. Per a l'«heterodox» Orígenes només coneixem un paral·lel: l'«ortodox» Sant Agustí.

El breu capítol II, «El περί ἀρχῶν» (p. 17-18), comença exposant el judici negatiu que l'obra ha desvetllat (cita com a exemple el d'E. von Ivanka, en el seu article de 1960: «desfiguració de la genuïna tradició cristiana, en un sentit molt proper a la gnosi i al neoplatonisme...», incontestables heretgies...), i ha gravitat sobre els comentaristes i editors, especialment en el món germànic. Fins i tot les opinions que volen ésser favorables s'emeten amb restriccions: la discussió d'Orígenes tant enfront de gnosticisme i marcionisme com de l'Església tradicional va comportar la substitució de la història de la salvació per un sistema ontològic. Davant aquestes opinions, Rius-Camps es proposa estudiar l'obra atenent el seu propòsit de trobar els principis bàsics en què es fonamenta el credo cristià, però també, al mateix temps, considerant el *Dels principis* com un text elaborat al llarg d'un prolongat període de recerca.

Aquest estudi el duu a terme l'editor servint-se de procediments d'estricta pràctica filològica. Així, el capítol III, «El text del *Tractat dels principis*» (p. 18-24), està dedicat a donar notícia dels testimonis de l'obra, bo i advertint que aquesta va ésser redactada en una sèrie de etapes («tres cicles») que es distingeixen en el text recu-

perat. No cal pensar, doncs, a restaurar un únic arquetip del Περὶ ἁρχῶν. Llevat d'unus llargs extractes, d'un resum i d'unes poques citacions de la tradició indirecta, l'original grec s'ha perdut com a conseqüència, sens dubte, de les controvèrsies al voltant de l'autor.

Comptem, però, amb la traducció llatina, completa, de Ruff. Aquesta se'n ha transmès en trenta-quatre manuscrits que s'agrupen en dues famílies, *a* i *g*. A la vista d'aquest material, Rius-Camps, a l'hora de la *selectio* se separa de l'editor Koetschau i segueix Görgemenns-Karpp i Crouzel-Simonetti en preferir les lliçons de la família *a*, especialment dos manuscrits mútuament emparentats, *A* i *W*, l'ortografia dels quals també ha seguit.

Una altra versió, la de sant Jeroni, feta en resposta a la de Ruff s'ha perdut igualment, llevat de breus extractes que el Doctor Màxim va incloure a la seva carta a Avit (124).

Dos llargs extractes del text grec (III 1; IV 1-3, 10) van ésser conservats a l'antologia de texts origenians de Basili i Gregori Nazianzè intitulada *Filocàlia*, tot i que, com s'escau en les citacions de caràcter doctrinal, les interpolacions, les omissions i els abreujaments són freqüents. Permeten, amb tot, avaluar la fidelitat de les traduccions llatines. S'inclou un *stemma codicum* de la *Filocàlia*.

Vint-i-quatre citacions es contenen a la *Carta a Menas* de Justinia, escrita l'any 543.

Finalment, el patriarca Foci de Constantinoble va llegir una redacció de l'obra, de la qual ens ha deixat un resum, comentat, a la seva *Biblioteca*, cod. 8, de gran importància per a la reconstrucció. Camps-Rius inclou la traducció catalana del resum (p. 23).

Així arribem al cos principal de la introducció, el capítol IV: «Els diversos estrats redaccionals del *Peri archôn*» (p. 24-45). El contingut de l'escrit es revela com el dels cursos professats pel mateix Orígenes a Alexandria després que hagué deixat en mans d'Hèracles la formació de catecúmens

i es reservà per a ell mateix l'ensenyament teològic superior. L'obra, dividida en quatre llibres, està estructurada en tres cicles corresponents als tres principis fonamentals: Déu, éssers racionals i món. Segons Rius-Camps, no es tracta d'una mera juxtaposició de parts, sinó del resultat de diverses redaccions elaborades en etapes successives. En un primer moment, Orígenes havia pensat en un tractat molt breu d'exposició dogmàtica mitjançant la interpretació de les Scriptures amb l'ajut de la raó. L'escrit deu haver estat pensat per refutar las doctines gnòstiques de marcionites i valentinians. Aquest nucli primitiu està representat pel prefaci I i el que Rius-Camps anomena «segon cicle o dogmàtic» (*Praef. II*; II 4-6, 2; 6, 7-8, 2a; 10, 1-11, 7; III 1, 21-; 1, 24- 3, 4; ; 5, 1-3; 6-8; IV 1-3, 14).

En un segon moment, Orígenes retorna sobre la revelació, ara sobre bases sapiencials, val a dir per la intel·ligència il·luminada per l'Esperit Sant, però de manera ben diferent de l'espiritualisme esotèric elitista dels gnòstics i defugint també l'antropomorfisme tradicional i el materialisme estoic. Per aconseguir-ho es val de la doctrina platònica de la incorporació del món intel·ligible. «El cicle sapiencial constitueix així —diu l'editor— el primer intent d'harmonitzar dues concepcions fins ara irreductibles: la que parteix del concepte de *Lógos/Verb* o *Paraula*, suport del món intel·ligible i transcendent, i la que recolza en el concepte de *Pneûma* / *Esperit*, principi dinàmic d'immanència». Això permetrà a Orígenes purificar la noció de Déu i precisar les operacions específiques de cadascuna de les persones de la Santíssima Trinitat: Déu Pare és principi de tot ésser; el Crist, *Lógos*, exerceix la seva acció sobre els éssers racionals (dotats de *lógos*); l'Esperit Sant confereix la santedat. Així considerada, la Trinitat explica l'economia de la creació i de la salvació. Pertanyen a aquesta redacció *Praef. II*; I 1, 1-3, 8a; 4, 3-5, 5; 7, 1, 4a; 7, 5-8, 4; II 1, 1ab; 1, 3a; 1, 3b-2, 2; 3, 1; 3, 4-6; IV 3, 15.

Una sèrie de qüestions que havien anat sorgint al llarg de les redaccions anteriors van ésser incloses en una tercera redacció perquè quedessin a disposició dels lectors interessats. El model eren les *Quaestiones disputatae*, un gènere favorit dels autors d'època imperial, i ací tenen forma de digressions; *ex. gr.* sobre la sacietat de la benaurança (I 3, 8b-4, 2), de l'ànima del Crist (II 6, 3-6), sobre la preexistència (III 1, 22-23).

Finalment, en una quarta redacció reprèn Orígenes l'exposició dels tres Principis, tot i que invertint l'ordre dels dos darrers: és una «Reconsideració» de les qüestions tractades, ara des d'un punt de partida filosòfic. Afegí IV 4, part desconeguda, segons sembla, per Foci, qui deu haver fet servir un exemplar de la «tercera edició».

Un capítol, doncs, dens però clar i ben estructurat, que resulta indispensable perquè el lector, teòleg o hel·lenista profà, com el ressenyador, s'orienti en una obra de gran riquesa teològica, sens dubte el millor producte del que hom podria anomenar «platonisme cristià» anterior a Nicea. El lector té a la vista les aportacions dels successius estrats de redacció en el quadre sinòptic de les pàgines 52-53.

Més del que anuncia dona el capítol V, «La present edició del *Peri archôn*» (p. 45-50). Comença traçant una història sumària de les vicissituds teològiques i editorials de l'obra: atacada el segle III per Metodi d'Olimp i defensada per Pàmfil d'Antioquia, cent anys més tard dos llargs extractes s'integren en l'antologia orígenica de Basili i Gregori Nazianzè. Poc després esclata la primera controvèrsia, entre Epifani i Jeroni, que consideren Orígenes com un heretge, i Rufí, que acut a favor de l'alexandrí i tradueix el tractat. La segona controvèrsia, «fatal pel que fa a la transmissió de les obres d'Orígenes», respon al protagonisme de Justinià i dona lloc a un seguit d'actes extraconciliars que culminen en el *Decretum Gelasianum*, tan dur per al nostre autor.

Als intents de reconstrucció d'editors i traductors precedents —sobretot Schnitzer (traducció alemanya, Stuttgart, 1835), Koetschau (Leipzig, 1913), Görgemanns-Karpp (Dasmstadt, 1976), Crouzet-Simonetti (París, 1978-1984)— Rius-Camps afegeix la seva pròpia aportació reconstructora, resultat d'un llarg treball interpretatiu. No ha volgut fer una edició de la versió de Rufí, sinó del tractat d'Orígenes. Així, tot partint de la traducció llatina, la corregeix i la matisa mitjançant l'acarament dels extractes grecs i dels altres fragments de la tradició indirecta.

Una àmplia bibliografia s'ofereix a les pàgines 65-71.

El text grec, quan escau, s'edita sobre el text llatí. La traducció catalana és no només correcta, sinó ben llegidora. Ultra els signes habituals, ha estat proveïda de signes especials quan el model és diferent de la versió de Rufí: text de la *Filocàlia*, de la *Carta a Menas*, dels fragments conservats de Jeroni. Un sistema de cometes aïlla, com és d'habititud en les edicions d'autors cristians, les citacions literals i les paràfrasis de la Bíblia, així com les objeccions d'adversaris i respostes d'Orígenes. Les amplificacions i digressions introduïdes en el tercer estat redaccional s'imprimeixen en cursiva. Un altre sistema de rúbriques (principals en versaletes, secundàries en cursiva) guien el lector a través de l'obra.

El treball del professor Rius-Camps, ardu i rigorós, que serà sens dubte discutit pels especialistes en història eclesiàstica, és un digne homenatge a una figura humana i teològica apassionant; i és sobretot una invitació a continuar la tasca d'edició i d'interpretació del que resta de l'obra d'Orígenes i d'altres autors dels primers segles del cristianisme, amb oblit d'etiquetes classificatòries tan arbitràries (i per a nosaltres difícils de comprendre) com són les d'heretgia i heterodòxia.

Francesc J. Cuartero i Iborra
Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana
fcuartero@seneca.uab.es